

şahâbe, TSMK, III. Ahmed, nr. 497, II, vr. 265^b; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, I, 117; İbn Abdülber, *el-İs-tî'ab* (Bicâvî), IV, 1906; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe* (Bennâ), VII, 245-246; Zehebî, *Tecrîdü esmâ'i's-şahâbe*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), II, 299; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), VIII, 83-87; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, VI, 120; X, 125; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 256-258; Hâlid Abdurrahman el-Akk, *Suver min hayâtî şahâbiyyâtî'r-resûl*, Dımaşk 1409/1989, s. 596-597; M. Saîd Mübeyyaz, *Meusû'atü hayâtî's-sahâbiyyât*, İdlîb [Su-riye] 1410/1990, s. 664-667.

MEHMET EFENDİOĞLU

KAYLÜLE

(قبولة)

Öğle uykusu.

Arapça **kayl** masdarından türeyen **kaylûle** ve **kâile** "öğle sıcaklığının şiddetli olduğu gün ortasında uyuma" anlamına gelir. Kaylûle yapılan yere **mekil** (**mekâl**) denilir. Kur'an-ı Kerim'de cennetin en güzel istirahat yeri (mekil) olduğu haber verilir (el-Furkân 25/24). Kur'an'ın, geçmişte birçok şehir halkının kaylûle sırasında helâk edildiğine dair haberi (el-A'râf 7/4) geleneğin çok eskilere dayandığına işaret eder. Evlerde, mescidlerde veya bir ağacın gölgesinde kaylûle yapılabilir. Hz. Ali'nin ve Osman'ın Mescid-i Nebevî'de kaylûle yaptıkları bilinmektedir. Hz. Peygamber, misafir olsun yerli olsun kimseyi mescide kaylûle yapmaktan menetmez, ancak ağaç gölgesi gibi kaylûleye uygun mekânların kirletilmemesini isterdi (Ebû Dâvûd, "Tahâret", 14). O dönemde evlerinde kaylûle yapanlar, sıcaklığın etkisiyle bazan yarı çıplak vaziyette veya gecelik giyerek odalarına çekilirlerdi. Kur'an, kişinin yeterince örtünmediği böyle zamanlarda ebeveynlerinin veya bir başkasının odasına girmek isteyen çocukların izin almalarını emretmiştir (en-Nûr 24/58).

Cuma günleri cuma namazı kılındıktan sonra kaylûle yapıldığına dair şahâbeden gelen rivayetler diğer günlerde de bunun öğle namazından sonra gerçekleştirildiğini göstermektedir. Ancak daha önce kaylûle yapıp vaktini geçirmemek şartıyla öğle namazını sıcaklığın etkisinin azaldığı vakte kadar tehir de (tebrîd) câiz görülmüştür. Bu âdetin yaygın olduğu yerlerde zaruret dışında kaylûle yapmanın ziyaret edilmesi, uykudan kaldırılması nezaket-sizlik sayılmıştır. İbn Abbas, ilim öğrenmek için kapısına gittiği kimse eğer kaylûle yapıyorsa onu rahatsız etmez, uyanmasını beklerdi (Hatîb el-Bağdâdî, I, 158).

Hz. Peygamber'in kaylûleden, "güzel bir âdet" diye söz ettiği (Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, IV, 266), zaman zaman süttezyesi Ümmü Harâm veya Enes'in annesi Ümmü Süleym gibi yakınlarının evinde kaylûle yaptığı rivayet edilir (İbn Hacer, XI, 72). Yine Resûl-i Ekrem, gecenin bir bölümünü ibadet için ayıranların gündüz kaylûle yaparak geceye zinde girmelerini tavsiye etmiştir (İbn Mâce, "Şiyâm", 22). *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*'in, virdlerin fazileti ve gecelerin ihyâsıyla ilgili bölümünde kaylûlenin âdâbı hakkında bilgi veren Gazzâlî kaylûleyi "öğleye doğru biraz kestirmek" olarak tarif eder ve onun gece ibadetine yardımcı bir sünnet olduğunu söyler; bu amaçla yapılan kaylûlenin ibadet (kurbet) hükmünde olduğunu belirtir. Sahâbeden Havvât b. Cübeyr, yaygın bir inanışı dile getirerek günün başlangıcında uyumanın cehalet, ortasında uyumanın güzel alışkanlık, sonunda (ikindiden sonra) uyumanın ise hama-kat olduğunu söylemiştir (Hâkim, IV, 326). Günümüzde Arap yarımadası gibi sıcak bölgelerde, bilhassa Mekke ve Medine'de genellikle öğle namazı kılındıktan sonra kaylûle yapılması geleneği sürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "kyl" md.; Buhârî, "Cum'a", 41; "İstî'zân", 16, 39; Müslim, "Cum'a", 30, "Li'ân", 4, "İmâre", 161, "Fezâ'il", 83-85, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 38; İbn Mâce, "Şiyâm", 22; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 14; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1409/1989, V, 339; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 118-119; XVII, 74; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-ev-sağ*, Kahire 1415, I, 13; Ebû Nuaym, *Hilye*, Beyrut 1405, II, 61, 62; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 326; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlakü'r-râvi ve âdâbî's-sâmi'* (nşr. Mahmûd et-Tahhân), Riyad 1403/1983, I, 158; Gazzâlî, *İhyâ'*, Kahire 1939, I, 349, 368; Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb* (nşr. Ebû Hâcer Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1406/1986, IV, 266; Kurtubî, *el-Câmi'*, Kahire 1372, VII, 163; XII, 304; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, Kahire-Beyrut 1407, VIII, 112; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, Beyrut 1379, X, 585; XI, 70, 72; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, Beyrut 1985, I, 131; II, 27; Azimâbâdî, *Avnû'l-ma'bûd*, Beyrut 1415, XIV, 66; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2123; V, 3538, 3581.

NEBİ BOZKURT

Tıp Açısından Kaylûle. Modern psikoloji kitapları uykuyu "şuurluluğun geçici olarak değiştiği bir durum olarak" tanımlar. 1950'li yıllarda uyku "pasif teori" ile açıklanarak dimağı uyanık vaziyette tutan dürtülerin şiddeti azaldığında beynin uykuya girdiği düşünülüyordu. Buna göre uyanıklık bedeninin normal hali, uyku ise

uyanıklık haline bir ara verme idi. Fakat 1960'lı yıllarda sinir fizyolojisi hakkındaki bilgilerin artmasıyla uykunun pasif bir olay olmadığı, aksine çeşitli canlı türleri için değişiklikler arzedecek şekilde önceden programlanmış aktif bir hadise niteliği taşıdığı ve bu program gereğince peyriyotlar halinde ortaya çıktığı fikri hâkim olmuştur.

İnsanın iç âlemiyle, yakın temasta bulunduğu dış âlem arasında zaman kavramı yönünden farklılıklar vardır. Dış çevrede bir gün yirmi dört saat olacak şekilde ayarlanmıştır; bedendeki iç âlemin uyku ve uyanıklık yönünden günlük süresi ise gece-gündüz farkının bulunmadığı, ses ve ısı değişikliklerinin giderildiği ve sosyal uyarıların ortadan kaldırıldığı uyku laboratuvarlarında yapılan çalışmalarda yirmi beş saat ve daha fazla olarak tesbit edilmiştir. Bu çalışmaların diğer bir önemli sonucu da bütün deneklerin öğle saatlerinde uyuduklarının gözlenmesidir. Buna dayanarak uyku uzmanları, insanın tabii yapısının öğle ve gece saatlerinde olmak üzere en az iki defa uyumaya göre programlandığını belirtmektedir.

İnsanlar günlük hayatlarında tabii uyku davranışlarını yalnızca bebeklik çağlarında gösterebilme şansına sahiptir. Nitekim bebekler gündüzleri sık sık uykuya dalar ve uyanırlar, okul çağına geldiklerinde sosyal çevre ve şartlar gündüzün uymalarını engellemeye başlar; erişkin hayatta ise kişinin ne zaman ve ne kadar uyuyacağını, artık bedeninin ihtiyacı değil toplumun hayat tarzı belirler. Buna rağmen iç âlemdeki uyuma isteği büsbütün yok olmaz. Nitekim öğle saatlerinde kişinin gevşeyip dikkatinin dağıldığı bilinmektedir. Bu durumun öğlen yemeği, iklim ve şahsî farklılıklara bağlı olmadığı tesbit edilmiştir. Trafik kazalarının yaklaşık dörtte birinin bu saatlerde vuku bulduğu belirlenmiştir.

Dünya üzerinde ekvatorun her iki yanında 45. enlemler arasında öğle uykusuna izin veren bir anlayış ve yerleşik bir kültür mevcuttur. Buna Araplar "kaylûle", İspanyol, İtalyan ve Yunanlılar ise "siesta" adını verirler. Türkiye'de belli bir geleneğe bağlı olmasa da "öğlen şekerlemesi" tabiri bu terimlerin karşılığı olarak kullanılabilir.

Öğle uykusunun bir özelliği, insana birkaç dakika içerisinde derin bir uykuyu yakalama imkânı vermesidir. Bu uyku esnasında beyin dalgalarının ölçümü sonucunda derin uykunun bir belirtisi olan

KAYLÛLE

delta dalgaları tesbit edilmektedir. Delta dalgalı bir uykudan sonra gözünü açan kişi dinlenmiş ve tazelenmiş olarak uyanır. Bu tesbit kaylûlenin kişide verimliliği arttıran bir faktör olduğunu göstermektedir. İnsan böyle bir uykudan sonra on iki saat kadar uyanık kalabilmektedir. Nitekim İslâmî kaynaklarda kaylûle gece ibadetlerine rahat kalkabilmek için yararlanılacak bir imkân olarak görülmekte ve zihni açık tuttuğu ifade edilmektedir. Öte yandan araştırmalar ögle uykusu uyuyan pilot, doktor ve diğer önemli personelin daha az hata yaptığını göstermektedir. Ortamın yeterince sakin ve sessiz olması şartıyla kaylûle zamanında yatakta uymakla masa başında, koltukta uyumanın uyku niteliği yönünden bir farkının olmadığı, bu şekilde otuz kırk dakika kadar uyumanın bile günün geri kalan kısmını gerilimsiz ve enerjik geçirme imkânı sağladığı belirlenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, XVIII, 321-322; D. Langen, *Yoğun Gevşeme (Otojen Trainig), Egzersiz Kitabı* (trc. Mehmet İ. Arman), Kırıkkale, Vize 1985; Müfit Uğur, *Medikal Psikoloji*, İstanbul 1994, s. 232-235; İsmail Murat, "Uyku Araştırmaları", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, sy. 204, İstanbul 1991, s. 8-9.

HASAN DOÇRUYOL

KAYMAKAM

Osmanlı idarî ve askerî teşkilâtında bazı görevliler için kullanılan bir unvan ve terim.

Sözlükte "birinin yerine geçen, yerini tutan, vekil, nâib" anlamındaki **kâim-makâim**den gelen kelimeye Osmanlı merkez ve taşra teşkilâtında hem unvan hem terim olarak rastlanır. İlmiye teşkilâtındaki vekâletler ve ikinci derecedeki memuriyetler için daha ziyade "nâib" kelimesi kullanılmıştır. Bu unvan veya terim kaynaklarda XVI. yüzyıldan itibaren görülür. Bunların en önemlisi sadâret kaymakamıdır. Sadrazamın sefer dolayısıyla veya bir başka sebeple başşehirde bulunmadığı zamanlarda İstanbul'daki işlerini görmek üzere bıraktığı vekile sadâret kaymakamı denirdi. Eğer padişah da İstanbul'da değilse bu görevli İstanbul veya Âsitâne kaymakamı, İstanbul'da ise rikâb-ı hümayun kaymakamı, rikâb kaymakamı veya sadece kaymakam paşası unvanıyla, sadrazamı ordu nezdinde temsil eden görevli de ordu kaymakamı şeklinde anılırdı.

Kaptanpaşaya vekâlet eden kimseye kaptanpaşa kaymakamı, bunun yönetimi altındaki Cezâyir-i Bahr-ı Sefid eyaletine kısaca Cezayir kaymakamlığı denirdi. Merkez bürokraside ise sefere katılan herhangi bir büronun âmirinin yerine bıraktığı vekili de kaymakam tabiriyle adlandırıldı. Meselâ asıl reisülküttâb sefere giderse İstanbul'da onun yerine bakacak zat reisülküttâb kaymakamıydı. Öte yandan Tanzimat Fermanı'nın ilânından önce vali veya mutasarrıfların yerlerine bıraktıkları vekillere yine bu unvan verilirdi.

Kaymakam unvanının Mısır eyalet teşkilâtında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan önce ve onun zamanında olmak üzere yaygın bir kullanımı vardır. Görevinden alınan beylerbeyinin yenisi gelinceye kadar yerine vekâlet eden kimseye beylerbeyi veya vali kaymakamı denirdi. Bu görev, XVI. yüzyılda genellikle kadı ve defterdar tarafından birlikte deruhte edilirken XVII. yüzyıl başlarından itibaren beylerbeyi kaymakamlığına Memlûk asıllı bir bey tayin edilmiştir. Mısır eyalet kaymakamı, beylerbeyinin tayin ve görevden alma dışındaki bütün yetkilerine sahip olup eyaletin asayiş ve huzuru için gerekli tedbirleri alırdı. Eğer yeni beylerbeyi gelinceye kadar kaymakam ölürse muhafaza beyleri yeni birini seçip merkeze arzederlerdi. Mısır valisinin yerine kaymakam tayini usulüne XVIII. yüzyıldan itibaren daha çok başvurulmuş, bu göreve umumiyetle yerli Memlûk beylerinden biri getirilmiştir.

Mısır eyaletinde kaymakam teriminin kullanıldığı bir başka alan maliye idi. Vergi tahsilıyla yükümlü mültezimlerin vekillerine de kaymakam denir ve bunlar genellikle yine Memlûkler'den seçilirdi. Mısır eyaletinde kaymakam unvanı kaptanın malî konulardaki yardımcısı ve vekili için de kullanılmıştır. Mehmed Ali Paşa zamanında ise kaymakam tabirinin kullanımı askerî alana da kaymıştır. Batı usulü teşkil edilen orduda miralayın altındaki rütbe sahibi ile nâhiye âmirine kaymakam denilmiştir. Bu sonuncusu bölgesinin en yetkili yöneticisiydi ve sulama işlerinden sorumluydu. Böylece bir bakıma kaymakam kelimesi önce vekâleti belirten bir terim iken zamanla doğrudan bir unvan haline gelmiş oluyordu. Nitekim XIX. yüzyılda Osmanlılar'da bu kelime yerleşmiş bir unvan olarak oldukça sık kullanılmaya başlandı. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye teşkilâtında binbaşı ile miralay arasındaki rütbeye kaymakam denildi ve bunun adı 1935'ten sonra yarbaya çevrildi.

Kaymakamlar Dahiliye Nezâreti'ne bağlıydı ve tayinleri bu nezâretçe yapılmaktaydı. Kendi idarî biriminde önemli kararlar alabilen kaymakamın ilk sorumlu olduğu merci bağlı bulunduğu valilikti. Taşra teşkilâtının vazgeçilmez görevlisi olan kaymakam önceleri sancak beyinin yerini alarak sancak mülki âmiri olmuş ve bu sıfatla küçük meclis denilen, 1849'dan itibaren ise sancak meclisi adıyla anılan bir kurula başkanlık etmiştir. Eyalet meclisi tarzında teşkilâtlanmış olan sancak meclisi mal müdürü, hâkim, tahrirat ve mal başkâtipleriyle müslüman ve gayri müslim toplulukların seçtiği kişilerden oluşurdu. Haftanın belli günlerinde toplanan meclisin başlıca görevleri sancağın maliye, belediye ve eğitim öğretim işleriyle ilgili kararlar almaktı. Güvenliğin sağlanması konusu da meclisin ve kaymakamın sorumluluğundaydı. Sancak meclisi sancağa bağlı kaza müdürlerinin ve halkın başvurularını da görüşüp karara bağlar, ancak büyük ve önemli meseleler kaymakam tarafından vali ve eyalet meclisine bildirilirdi. Valilikçe malî, idarî ve bayındırlıkla ilgili olarak hazırlanıp gönderilen tüzük ve yönetmelikler aynen uygulanır, vali ve eyalet meclisinin aldığı kararlara da uyulurdu.

Tanzimat döneminde zaman zaman görevlerini kötüye kullanan kaymakamlar istenilenden fazla vergi toplamamaları vb. yolsuzluklar hususunda uyarılmışlardır. Meselâ 5 Haziran 1850 tarihinde Kastamonu valisine, Bolu sancağı kaymakamına ve Bolu meclis üyelerine yazılan fermanla Tanzimat Fermanı'nın hükümlerine riayet edilmesi istenmiştir. Gerçekten Tanzimat'ın ilk yirmi yılında bazı vali ve kaymakamlar eski alışkanlıklarını sürdürmüşler, vergi yolsuzluklarının yanı sıra hediye alma usulünden de vazgeçmemişlerdir. Ancak Tanzimat döneminde bu tür hareketlere başvuran kaymakamlar halk tarafından şikâyet edilmiş, suçlu görülenler görevinden alınmış ve yerlerine yeni kaymakamlar gönderilmiştir.

Tanzimat'ın prensiplerini taşrada tam anlamıyla uygulayabilecek kişilerin yetiştirilmesi için 18 Ocak 1859 tarihinde Mekteb-i Mülkiyye açıldı. Buraya önceleri kaymakamlık ve müdürlük gibi mülki idarede istihdam edilecek kimseleri yetiştirmek için devlet dairelerinde çalışan kâtiplerin ehliyetlileri ve ilim tahsil etmiş kabiliyetli öğrenciler kabul edildi. Mekteb-i